

LƯỢC THUẬT NHỮNG NGHIÊN CỨU VỀ HOA KIỀU Ở VIỆT NAM CỦA TRẦN KINH HÒA

AN OVERVIEW OF TRAN KINH HOA'S STUDIES ON CHINESE IMMIGRANTS

*Nguyễn Mạnh Sơn**

MỞ ĐẦU

Bàn về thân thế và sự nghiệp của Trần Kinh Hòa, trước đây đã có nhiều bài viết đáng chú ý của Léon Vandermeersch (Léon Vandermeersch, 1996, tr.10-17), của Đoàn Khoách suu tập (Đoàn Khoách, 1997, tr.92-105), hay gần đây nhất có bài viết của Nguyễn Văn Đăng (Nguyễn Văn Đăng, 2012, tr.107-118). Bài viết này chúng tôi sẽ không bàn lại những vấn đề đó. Tuy nhiên, để góp thêm một quan điểm trong việc tìm hiểu về cuộc đời nghiên cứu của Trần Kinh Hòa, chúng tôi cho rằng có ba thời điểm cần đặc biệt lưu tâm: *Thứ nhất là*, thời điểm Trần Kinh Hòa học tại Đại học Keio, chịu ảnh hưởng từ giáo sư Matsumoto Nobuhiro - được xem là nhân vật tiên phong trong nghiên cứu về Việt Nam tại Nhật Bản với rất nhiều khảo cứu đáng chú ý và có giá trị về lịch sử và thư tịch Hán Nôm Việt Nam. *Thứ hai là*, thời điểm Trần Kinh Hòa sang làm việc ở Hà Nội với tư cách như là một nhân viên thực thụ của Viện Viễn Đông Bác cổ Pháp. Thời điểm *thứ ba là* khi ông nhận lời mời sang giảng dạy tại các đại học ở Huế, Đà Lạt và Sài Gòn, sau đó, ông được mời giữ chức Chủ tịch Ủy ban Đại học Huế. Đây là những thời điểm đánh dấu những công trình nghiên cứu có giá trị, cũng như sự chuyển biến và thay đổi trong phương hướng và tư duy nghiên cứu của Trần Kinh Hòa.

Là một người thông hiểu tiếng Anh, tiếng Nhật, tiếng Trung, tiếng Việt,... các nghiên cứu của Trần Kinh Hòa trải rộng trên nhiều lĩnh vực văn bản học Hán Nôm, Đông phương học,... với hàng chục cuốn sách biên khảo và hàng trăm bài khảo cứu, thuyết trình có giá trị. Trong đó, đáng chú ý hơn cả là các nghiên cứu của ông về vấn đề Hoa kiều ở Việt Nam, Philippines, Nhật Bản nói riêng và châu Á nói chung. Như bộ sách giáo khoa lịch sử về Hoa kiều dành cho lớp sơ cấp trung học 華僑初級中學歷史教科書 [Tiếng Trung], gồm các cuốn về Philippines, về Ấn Độ, về Việt Nam do Chính Trung thư cục xuất bản ở Đài Bắc những năm 1955, 1956. Hay các bài khảo cứu như “Nơi cư trú và nhân khẩu Hoa kiều trong lịch sử 華僑歷史上的人口及居留地” [Tiếng Trung] in trong *Trung Phi văn hóa luận tập* (2) 中非文化論集, Đài Bắc, năm 1960, tr.292-312; “Vấn đề Bang trong xã hội Hoa kiều 華僑社会の幫について” [Tiếng Nhật] in trong *Xã hội Hoa kiều - Đông Nam Á*, do Nakamura Takayuki biên soạn, xuất bản năm 1972; “Chính quyền tự chủ của Hoa kiều ở Đông Nam Á trong thế kỷ XVII-XVIII 十七、十八世紀の東南アジアにおける華僑の

* Nhà nghiên cứu tự do, Công ty Cổ phần Văn hóa và Truyền thông Nhã Nam.

自主政權” [Tiếng Nhật], in trong *Văn hóa dân tộc*, quyển 10, số 1-2, năm 1974; “Nhìn lại lịch sử nghiên cứu Hoa kiều Đông Nam Á 東南アジア華僑史研究を回顧して” đăng trong *Kỷ yếu Hội thảo nghiên cứu Hoa kiều Nhật Bản cận đại lần thứ nhất 第一回國際近代日本華僑學術研究會論文集*, năm 1988, tr.3-13. Các bài viết trên tập trung bàn về một khía cạnh nhỏ trong nghiên cứu Hoa kiều nói chung. Còn trong bài viết này của chúng tôi chỉ tập trung lược thuật đến các nghiên cứu về Hoa kiều ở Việt Nam, nhằm phác họa lại thành quả và đóng góp trong nghiên cứu Hoa kiều của Trần Kinh Hòa. Nội dung bài viết xoay quanh các vấn đề chính sau:

1. Nghiên cứu các nhân vật Hoa kiều cụ thể và tác phẩm của họ

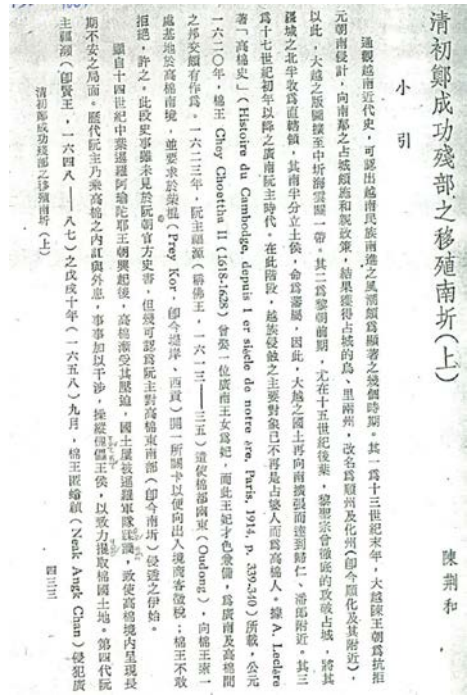
Trong quá trình di cư đến Việt Nam, nhiều thế hệ người Hoa đã thành công và có được chỗ đứng trong lịch sử Việt Nam. Chính vì vậy, nghiên cứu về Hoa kiều ở Việt Nam không thể không nhắc đến những nhân vật mang tiếng vang ấy. Riêng với Trần Kinh Hòa, những nghiên cứu về các nhân vật Hoa kiều cũng chiếm số lượng không hề nhỏ. Trước tiên, phải kể tới 鄭懷德嘉定通志城池志注釋 [Tiếng Trung] (Chú thích “Thành trì chí” trong *Gia Định thông chí* của Trịnh Hoài Đức) được đăng trên *Nam Dương học báo* *Nam Dương học báo*, quyển 12, tập 2, năm 1956, tr.1-31. Bài viết này về sau được dịch ra tiếng Việt với tựa đề “Thành trì chí của Trịnh Hoài Đức - Hoa kiều và Nam Kỳ đầu thế kỷ XIX” được đăng trên *Tạp chí Đại học*, năm thứ IV, số 5, tháng 10 năm 1961, tr.62-74; năm thứ IV, số 6, tháng 12 năm 1961, tr.36-62; năm thứ V, số 1, tháng 2 năm 1962, tr.134-163. Ngoài nội dung chính của bài viết là khảo dịch, chú thích quyển “Thành trì chí” trong *Gia Định thông chí*, tác giả đã có khảo cứu về lai lịch của Trịnh Hoài Đức cũng như niên đại, tên tác phẩm *Gia Định thông chí*. Có thể nói về văn bản học tác phẩm *Gia Định thông chí* vẫn là vấn đề chưa được giải quyết một cách rốt ráo, hiện tại có hàng chục văn bản khác nhau về *Gia Định thông chí* hay *Gia Định thành thông chí* còn được lưu truyền thế nhưng việc khảo cứu văn bản, tìm hiểu đối chiếu so sánh sự xuất nhập, khác biệt giữa các bản để tìm ra bản gốc, hay bản có giá trị hơn cả trong nghiên cứu hầu như vẫn chưa được thực hiện. Do đó, những chỉ dẫn về tác phẩm *Gia Định thông chí* trong bài khảo cứu này của Trần Kinh Hòa là một tài liệu đáng lưu tâm đối với các học giả.

Tiếp đó là cuốn sách biên khảo 十七世紀廣南之新史料：海外紀事 *Sử liệu mới về Quảng Nam thế kỷ XVII: Hải ngoại kỷ sự* [Tiếng Trung], Trung Hoa tùng thư, Đài Bắc, 1960, 96 trang. Nội dung cuốn sách xoay quanh các vấn đề như: - Ngày tháng xuất bản sách *Hải ngoại kỷ sự* và nội dung của sách; - *Sư Đại Sán* nhân phẩm và việc làm; - *Sư Đại Sán* du hành đến Quảng Nam; và phần cuối sách là toàn văn sách *Hải ngoại kỷ sự*. Toàn bộ phần khảo cứu của Trần Kinh Hòa về tác giả Thích Đại Sán, tác giả của cuốn sách *Hải ngoại kỷ sự* sau này được dịch sang tiếng Việt và in trong bản dịch *Hải ngoại kỷ sự - Sử liệu nước Đại Việt thế kỷ XVII*, Thích Đại Sán, Ủy ban Phiên dịch Sử liệu Việt Nam của Viện Đại học Huế dịch và xuất bản, năm 1963, từ tr.238-279. Những khảo cứu về nhân vật Thích Đại Sán, một danh tăng Trung Quốc vào cuối thời nhà Minh đã có cơ hội đến Đàng Trong

Việt Nam thời chúa Nguyễn Phúc Chu và ghi chép lại những điều mắt thấy tai nghe trong hành trình thuyết giảng Phật pháp ở Việt Nam trong cuốn sách *Hải Ngoại kỷ sự* có thể nói là khảo cứu tiên phong về nhân vật này, cho đến hiện nay khảo cứu của ông vẫn trở thành những nguồn tư liệu không thể nào thiếu đối với các nhà khoa học nghiên cứu về giai đoạn này.

Một khảo cứu vô cùng quan trọng khác, cho chúng ta biết về con đường Hoa kiều tới Nam Kỳ nói riêng và Việt Nam nói chung đó là 清初鄭成功殘部之移殖南圻 “Vấn đề di thực tới Nam Kỳ của tàn quân Trịnh Thành Công đầu đời Thanh”, đăng trên *Tân Á học báo*, quyển 5, kỳ 1 (1960), tr.433-459 và quyển 8, kỳ 2 (1968), tr.418-485, Hồng Kông. Khảo cứu này tập trung bàn đến các vấn đề: 1) Thế trận của đội Minh Trịnh di chuyển xuống phương Nam. 2) Dương Ngạn Địch - kiên hùng trên biển Đông Nam; 3) Niên đại Dương Ngạn Địch cập bến vào Đàng Trong; 4) Sự chia rẽ trong chính trị Cao Miên và khai phá của đội Minh Trịnh (1682-1685); 5) Đầu đuôi vụ việc của phó tướng Hoàng Tiến (1685-1689); 6) Hoạt động của đội Long Môn do Trần Thượng Xuyên thống lãnh và sự tranh chấp với nhà Nguyễn đang Nam tiến (1689-1697); 7) Thiết lập phủ Gia Định và Trần Thượng Xuyên qua đời (1698-1715); 8) Án oan của Trần Đại Định và sự giải tán của đội Long Môn. Bài khảo cứu là sự phác họa quá trình Hoa kiều họ Trịnh di thực đến Đàng Trong của An Nam, sự xung đột với chúa Nguyễn đang Nam tiến và những vấn đề khác có liên quan đến tàn quân của Trịnh Thành Công di thực đến Nam Kỳ. Hiện khảo cứu này vẫn chưa được dịch ra tiếng Việt.

Ngoài bản dịch và chú thích cùng những khảo cứu có giá trị về tác giả Trịnh Hoài Đức và văn bản cuốn *Gia Định thông chí* của Trần Kinh Hòa mà chúng tôi đã nhắc tới ở phần trên, thì Trần Kinh Hòa còn một cuốn sách chuyên khảo khác về tác phẩm *Cán Trai thi tập* [Tiếng Trung] của Trịnh Hoài Đức, Phòng Nghiên cứu Đông Nam Á biên tập, Sở Nghiên cứu Tân Á xuất bản tại Hồng Kông năm 1962 cũng là một cuốn đáng chú ý. Bởi ngoài việc tập trung nghiên cứu đến các vấn đề về nguồn gốc của những Hoa kiều nổi tiếng, cơ chế mà họ phải nương theo, thành công về lĩnh vực kinh tế, chính trị mà họ đạt được khi ở Việt Nam, Trần Kinh Hòa cũng đề cập đến cả những mảng liên quan đến văn hóa, văn nghệ của chính những Hoa kiều. *Cán Trai thi tập* là một tập thơ nổi tiếng của Trịnh Hoài Đức, một tập thơ đáng chú ý của Trịnh Hoài Đức, ngoài tuyển tập thơ văn của ông thì phần cuối tập thơ cũng cung cấp cho người đọc nhiều thông tin về gia đình, con đường hoạn lộ, hành trình đi sứ của ông và cả lý do khiến ông biên soạn tập thơ này.

Đến năm 1968, Trần Kinh Hòa cho đăng bài viết 朱舜水「安南供役紀事」箋注 “Chu Thuấn Thủy *An Nam cung dịch kỷ sự* tiên chú” [Tiếng Trung], trên *Hồng Kông Trung Văn đại học Trung Quốc văn hóa Nghiên cứu sở học báo*, quyển 1, tr.208-247, Hồng Kông. Chu Thuấn Thủy là cái tên rất nổi tiếng ở Trung Hoa, Việt Nam và Nhật Bản, ông là một trong số những trung thần của nhà Minh, nhưng vào giữa thế kỷ XVII khi triều đình Mãn Thanh lên nắm chính quyền, ông không chịu thần phục nhà Thanh đã lên thuyền bỏ trốn sang Nhật, Việt Nam và các nước Đông Nam Á khác. *An Nam cung dịch kỷ sự* chính là tác phẩm du ký nổi tiếng của ông trong hành trình ghé thăm An Nam. Bài viết của Trần Kinh Hòa ngoài việc tập trung chú thích cho tác phẩm *An Nam cung dịch kỷ sự*, ông cũng có giới thiệu sơ lược về cuộc đời không may mắn và phải đi phiêu bạt nước ngoài của Chu Thuấn Thủy, đồng thời đưa ra những đánh giá và nhận xét về giá trị cũng như tính chân thực của cuốn sách đối với nghiên cứu lịch sử.

2. Nghiên cứu về Hoa kiều ở miền Trung Việt Nam

Thừa Thiên, Hội An, là nơi Trần Kinh Hòa có khoảng thời gian lưu trú lâu dài vì thế các nghiên cứu về Hoa kiều của ông tại nơi này có giá trị rất cao bởi ngoài dựa vào những ghi chép trong sử tịch, ông đã tiến hành điền dã, phỏng vấn, thu thập thông tin thực tế. Trong số các nghiên cứu về Hoa kiều ở Thừa Thiên thì đáng chú ý có những bài: 關於「明鄉」的幾個問題 [Tiếng Trung] “Vài vấn đề liên quan đến Minh Hương” là một bài thuyết trình trong buổi hội thảo học thuật lần thứ 11 của Sở Nghiên cứu vào ngày 29 tháng 4 năm 1956, đăng trên *新亞生活 Tân Á sinh hoạt*, quyển thứ 8, kỳ số 12, ngày 31 tháng 12 năm 1956, tr.1-4 (2689-2692). Bài viết đề cập đến mấy vấn đề về Minh hương, như ở Việt Nam thì ngoài cách gọi Minh Hương còn có cách gọi khác như Minh Bột, Thanh Hà,... cũng dùng để ám chỉ về Hoa kiều. Hay bàn đến niên đại ra đời của Minh Hương xã, tác giả đã dựa vào rất nhiều nguồn tư liệu khảo cứu khác nhau, cả sử liệu, sử tịch, cả điền dã, cả văn bia, cả sách vở trong dân gian chứ không phải sách vở quan phương.

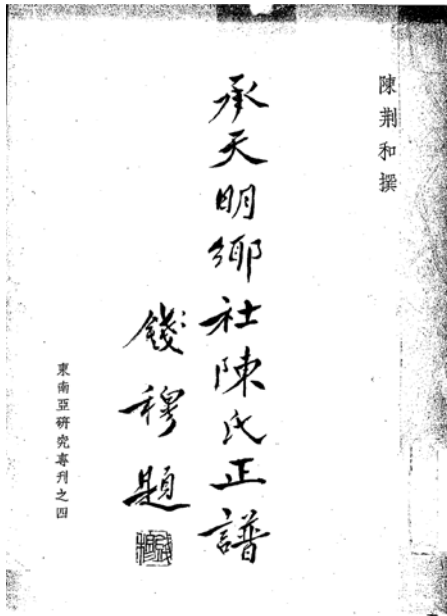
Theo trình tự thời gian thì trước hết phải kể tới bài viết 十七, 十八世紀之會安唐人街及其商業 “Phố Đường nhân (người Tàu) ở Hội An và công việc buôn bán ở đó, khoảng thế kỷ XVII-XVIII” [Tiếng Trung] được đăng trên *新亞學報 Tân Á học báo*, quyển thứ 3, kỳ thứ 1, năm 1957, tr.271-331. Hội An là thương cảng nổi tiếng vào khoảng thế kỷ XVII, XVIII là nơi thông thương trao đổi hàng hóa với các nước như Trung Hoa, Nhật, Hà Lan,... vì thế, số lượng thương nhân tới Việt Nam đông đảo đã hình thành nên những con phố, nơi thương nhân của từng nước tạm trú hoặc cư trú tại Việt Nam. Trong đó sầm uất nhất phải kể tới phố người Hoa (Thanh Hà phố, Minh Hương xã), trong bài khảo cứu này Trần Kinh Hòa có nói qua về phố Thanh Hà ở Thuận Hóa nhưng chưa có sự khảo luận tỉ mỉ về vị trí và sự thay đổi của làng ấy.

Phải đến năm 1958 với bài viết “承天明鄉社與清河舖 ‘Minh Hương xã và phố Thanh Hà thuộc tỉnh Thừa Thiên (Một trang sử của Hoa Kiều ở Thuận Hóa Việt Nam)’” [Tiếng Trung], đăng trên *Tân Á học báo*, quyển 4, kỳ 1, tr.305-330, sau này được chính Trần Kinh Hòa dịch sang tiếng Việt và đăng trên *Đại học*, Tạp chí nghiên cứu của Viện Đại học Huế, số 3 năm thứ 4 (tháng 7 năm 1961), tr.96-121 phố Thanh Hà mới được khảo luận chi tiết. Tác giả đã từng mấy lần đến khảo sát làng Minh Hương, góp nhặt thêm nhiều điều tai nghe mắt thấy. Do đó, bài viết này được dựa trên những sử liệu tác giả đã thu lượm, rồi bàn xét về lịch trình thay đổi của làng Minh Hương và phố Thanh Hà, tỉnh Thừa thiên. Nội dung chính của bài khảo cứu bao gồm: 1) Niên đại bắt đầu kiến thiết phố Thanh Hà: Theo Trần Kinh Hòa năm, tháng thiết lập phố Thanh Hà có lẽ là năm 1636, vào khoảng vài năm sau ngày Thượng vương từ Phúc An dời phủ đến Kim Long; 2) Sự thay đổi của phố Thanh Hà. 3) Công việc dinh thương, thể lệ nạp thuế và các công vụ phải thừa hành của Thanh Hà phố. 4) Kiến lập cung Thiên hậu: đây là một sự kiện quan trọng trong lịch sử phố Thanh hà. 5) Phố Thanh Hà suy tàn và Khu Hoa kiều mới được thành lập.

Vẫn tiếp tục với chủ đề này, đến năm 1960 Trần Kinh Hòa có viết bài “Mấy điều nhận xét về Minh Hương xã và các cổ tích tại Hội An” [Tiếng Việt], đăng trên *Việt Nam khảo cổ tập san*, số 1, Bộ Quốc gia Giáo dục, Sài Gòn năm 1960, tr.1-33; Số 3, 1962, tr.7-43. Bài viết này về sau được dịch sang tiếng Nhật với tựa đề 會安明香社に關する諸問題について đăng trên *アジア經濟* [Kinh tế Asian] quyển 11, kỳ 5, tr.79-92, tháng 5 năm 1970. Bài viết tập trung khảo đến các vấn đề như 1) Niên đại sáng lập của Phố Khách và Minh Hương xã; 2) Các bậc “Tiền hiền”, “Thập lão”, “Lục túc” và “Tam gia”; 3) Diện tích, hành chính và thuế lệ của Minh Hương xã; 4) Các miếu từ và hội quán.

Tới tháng 8 năm 1968, Trần Kinh Hòa có một bài tham luận được trình bày lần đầu tại Hội thảo Quốc tế về Lịch sử Asian 5-10 tháng 8 tại Đại học Malaya, Kuala Lumpur có tên “On the Rules and Regulations of the “Dương Thương Hội quán” of Faifo (Hội An), Central Vietnam” [Tạm dịch: Luật lệ và quy tắc của Dương Thương Hội quán ở Hội An, miền Trung Việt Nam] [Tiếng Anh]. Sau này được chỉnh sửa và đăng lại trên *Southeast Asian Archives*, Vol.II, Kuala Lumpur. Như vậy, sau những khảo cứu mang tính tổng quan, khái quát về nguồn gốc, niên đại, quá trình hình thành và phát triển của phố Thanh Hà, Minh Hương xã ở Hội An, thì bài viết này tác giả đã tập trung vào các Hội quán do người

Hoa lập nên, tìm hiểu vai trò và chức năng của chúng đối với văn hóa, xã hội Hoa kiều, cũng như dấu ấn của nó để lại trong lịch sử.

Một cuốn biên khảo tiếp theo về dòng họ Trần ở xã Minh Hương cũng rất đáng chú ý mang tên 承天明鄉社陳氏正譜 *Thừa Thiên Minh Hương xã Trần Thị chính phả* [Tiếng Trung], do Trần Kinh Hòa biên soạn, Tiền Mục đề tựa, sách do Phòng Nghiên cứu Đông Nam Á thuộc Sở Nghiên cứu Tân Á của Trường Đại học Trung văn Hồng Kông xuất bản, tháng 10 năm 1964. Cuốn sách khảo lược và dịch chú chính phả họ Trần ở xã Minh Hương Thừa Thiên. Ngoài ra còn có phần toàn văn phụ lục *Minh Hương Trần Thị chính phả* và phần giới thiệu bằng tiếng Anh. Họ Trần là một họ tộc lớn ở Minh Hương xã

Thừa Thiên, người khởi xướng biên soạn chính phả là Trần Vị, trưởng tộc đời thứ 4, ông này phân công Trần Thế Xương ghi chép phả hệ gia tộc. Ban đầu cũng như các phả hệ gia tộc khác chính phả họ Trần cũng chỉ ghi các chi nhánh trong gia tộc, tên tuổi, ngày ky, ngày giỗ các thành viên trong gia tộc, phải mãi đến đời thứ 5, trưởng tộc Trần Sĩ Ích mới tiên hành bổ sung vào năm 1739. Lại tới trưởng tộc đời thứ 7 Trần Dưỡng Thuần (tức Trần Tiễn Thành) mới hoàn thiện gia phả năm 1875. Năm 1930, con của trưởng tộc đời thứ 9 là Trần Nguyên Thước đã biên tập lại và đặt tên thành chính phả (To Dang, 2018). Bản chính phả này giúp chúng ta hiểu hơn về dòng cuộc sống cũng như sinh hoạt của họ Trần ở Thừa Thiên, không chịu khuất phục nhà Thanh, có thành viên trong họ còn làm quan đại thần cho nhà Nguyễn, gia tộc đã có sự Việt hóa mạnh mẽ cũng như mối liên hệ gắn bó chặt chẽ của họ với Gia Định.

Năm 1974, Trần Kinh Hòa cho xuất bản *Historical Notes on Hoi An (Faifo)* [Ghi chú về lịch sử Hội An] [Tiếng Anh], Trung tâm Nghiên cứu Việt Nam, Đại học Nam Illinois tại Carbondale, Series chuyên khảo, No.IV, 164 trang + 11 bản đồ và minh họa. Nội dung khảo cứu này tập trung bàn về các vấn đề: 1) Bối cảnh lịch sử; 2) Sự ra đời của Hội An và sự phát triển của nó trong lĩnh vực thương mại; 3) Thiết lập Minh Hương xã: Người sáng lập và lãnh đạo Minh Hương xã; 4) Miếu từ và Hội quán. Phụ lục: Văn bia tại Hội An. Tập khảo cứu bằng tiếng Anh này như một sự tổng thuật các nghiên cứu trước đây của ông.

Như vậy, với bảy nghiên cứu về Hoa kiều ở Thừa Thiên của Trần Kinh Hòa mà chúng tôi được tiếp cận đã phần nào xác nhận vai trò cũng như vị trí quan trọng của ông trong giới nghiên cứu Hoa kiều. Các nghiên cứu chuyên sâu khảo cứu tư liệu sử tịch, trực tiếp điền dã, sưu tập văn bia, gia phả, ... đã phần nào khắc họa chân thực diện mạo các mặt của Hoa kiều ở Thừa Thiên và trở thành những nguồn tài liệu tham khảo bắt buộc với những ai nghiên cứu về Hoa kiều.

3. Nghiên cứu về họ Mạc ở Hà Tiên

Cùng với việc quan tâm đến họ Trần ở Thừa Thiên thì dòng họ Mạc ở Hà Tiên cũng tốn rất nhiều công sức và giấy mực của Trần Kinh Hòa. Họ Mạc nổi tiếng với nhân vật Mạc Cửu, Mạc Thiên Tích, những người có công lao to lớn trong việc khai phá vùng đất Hà Tiên, biến vùng đất Hà Tiên trở thành một nơi trù phú và phát triển, sau này thần phục và trở thành đại thần của chúa Nguyễn. Các nghiên cứu của Trần Kinh Hòa tập trung chú giải gia phả dòng họ Mạc, thành tựu dòng họ đạt được, trong đó chủ yếu xoay quanh các nhân vật quan trọng.

Sớm nhất phải kể tới bài viết 河僊鎮叶鎮鄭氏家譜注釋 “Hà Tiên trấn Hiệp trấn Mạc thị gia phả chú thích” [Tiếng Trung], đăng trên 文史哲學報 Văn Sử Triết học báo, số 7 năm 1956, Đài Bắc, tr.78-139. Hà Tiên trấn Hiệp trấn Mạc thị gia phả là bộ gia phả dòng họ Mạc ở Nam bộ do Vũ Thế Dinh con nuôi Mạc Thiên Tích biên soạn. Đây được coi là bộ gia phả cổ nhất của miền đất Nam Bộ. Theo Nguyễn Khắc Thuần nội dung của bộ gia phả này nổi lên bốn vấn đề chính đáng quan tâm như sau: 1) Họ Mạc với quá trình tổ chức khai khẩn đất đai ở Hà Tiên; 2) Niên đại của sự kiện họ Mạc dâng đất Hà Tiên cho chúa Nguyễn; 3) Số lượng quân Xiêm La sang xâm lược nước ta năm 1784; 4) Ảnh hưởng của họ Mạc đối với Hà Tiên và với xứ Đàng Trong. Do vậy việc dịch chú bản gia phả này của Trần Kinh Hòa cũng có ý nghĩa rất lớn (Nguyễn Khắc Thuần, 2012, tr.619-627).

Đến ngày 07 tháng 9 năm 1958, Trần Kinh Hòa có một bài diễn văn đọc tại trụ sở Hội Việt Nam Nghiên cứu Liên lạc Văn hóa Á châu với tiêu đề “Họ Mạc và chúa Nguyễn tại Hà Tiên” [Tiếng Việt], sau được đăng trên Tạp chí Văn hóa Á châu, số 7, tháng 10 năm 1958, tr.30-38. Bài viết khái quát lại những vấn đề được nhắc tới trong bài viết “Hà Tiên trấn Hiệp trấn Mạc thị gia phả chú thích”, đăng trên 文史哲學報 Văn Sử Triết học báo được chúng tôi nhắc tới ở trên, nhưng có luận bàn kỹ càng hơn về hành trình của Mạc Cửu, lý do Mạc Cửu tới Hà Tiên và thần phục chúa Nguyễn. Trong đó Trần Kinh Hòa nhấn mạnh đến mấy vấn đề liên quan đến Mạc Cửu là đáng chú ý trong giai đoạn này: Thứ nhất là, mẹ đẻ của Mạc Cửu là Thái Thị đã từ Lôi Châu đến Hà Tiên, Mạc Cửu giữ mẹ ở lại và ngày đêm phụng sự chu toàn, điều đó chứng tỏ hồi thế kỷ XVIII, phụ nữ Trung Quốc cũng có người đi ra hải ngoại; Thứ hai là, thương mại với Nhật Bản; Thứ ba là, thương mại giữa Trung Quốc và Cảng Khẩu (tức Hà Tiên). Sau khi Mạc Cửu qua đời, Mạc Thiên Tứ kế vị, chính thời điểm này mối quan hệ giữa Mạc Thiên

河仙鄭氏の文学活動、特に河仙十詠に就て
陳 荆 和
一、十七、八世紀印度支那華僑史の趨勢と河仙
二、中国文化及び南朝の歴史としての河仙
三、河仙十詠の生成と河仙遷徙論
明末から清初にかけて、中国本土に於ける政治的動乱により、東南アジア地区に多数の中国人が流出し、活躍したが、その数と規模は、華僑史上劃期的な現象であった。原来、中国に於ける王朝の交替又は大規模の内乱の度毎に、日本・朝鮮・越南・暹羅・菲律賓等の周辺国家が中国の失意政客の逃避地となり、多数の難民に安住の地を提供した事は、史上枚挙に暇ないが、明末清初の時期に東南アジア地区に出て来た華人又はその後裔の活動の内で、移住先の現地に集団的に定着して独立的國家を樹立し、これを維持した実例が少からず存することは注目すべきことである。先ず、台湾・澎湖に拠つて十一年間（一六四一—一六八三）三代に亘り果敢に清朝に抵抗しつづけた鄭氏の政權は、その地理的位置が余りにも大陸に近接し、又「復明主義」と云う政治性が余りにも濃厚であるが故に純然たる華僑の政權とは目しがいながらも知れないが、明清交替期に海外に逃亡した華人の政治活動の尤たるものであることは否定出来ない。鄭氏は三藩の乱が鎮定された後更に孤立し、清朝の勢力が増強するに反比例して内部の動搖が激化し、遂に康熙帝の清剿征軍の来攻に

Tứ với Phraya Taksin cũng trở thành một vấn đề rất thú vị. Riêng vấn đề này Trần Kinh Hòa đã có hẳn một bài viết sau này bàn cụ thể.

Không chỉ dừng lại ở việc khảo cứu về nguồn gốc, về chính trị, kinh tế của họ Mạc ở Hà Tiên, thành tựu về văn học nghệ thuật của họ Mạc cũng rất được Trần Kinh Hòa lưu tâm và bài khảo cứu 河仙鄭氏の文學活動, 特に河仙十詠に就て [Hoạt động văn học của họ Mạc ở Hà Tiên: Chủ yếu xoay quanh Hà Tiên thập vịnh] [Tiếng Nhật], đăng trên *Sử học*, quyển 40, số 2-3, năm 1967, tr.311-378 chính là một minh chứng cho điều đó. Hà Tiên thập vịnh là tập thơ đầu tiên của Tao Đàn Chiêu Anh Các được Mạc Thiên Tứ cho khắc in năm 1737 ở Hà Tiên, được Phan Huy Chú trong *Lịch triều hiến chương loại chí* đánh giá là “êm ái, xinh đẹp, đáng học”. Bài khảo cứu của Trần Kinh Hòa xoay quanh các vấn đề chính như

sau: 1) Hà Tiên và xu thế lịch sử Hoa kiều Đông Dương vào thế kỷ XVII, XVIII; 2) Hà Tiên với tư cách là nơi kế thừa văn hóa và truyền thống Trung Quốc; 3) Việc biên soạn Hà Tiên thập vịnh và Minh Bật di ngư tập, kèm phụ lục về Hà Tiên thập vịnh.

十七、八世紀之南越華僑 “Hoa kiều Nam Việt thế kỷ XVII-XVIII” [Tiếng Trung], đăng trên *Tân Á sinh hoạt*, quyển 10, kỳ 12, tr.1-4 (3465-3468) năm 1968 cũng là một bài khảo cứu đáng chú ý tiếp theo của Trần Kinh Hoa. Mở đầu bài viết, Trần Kinh Hoa

lược kể những đợt di thực lớn của người Hoa sang Việt Nam. Tiếp đó ông đưa ra lý do khiến Trung Kỳ Việt Nam trở thành nơi tập trung rất nhiều Hoa thương, khiến mật dịch vô cùng phát triển: 1) Do Bắc Kỳ vẫn đi theo chính sách cách ly với ngoại quốc từ thời Lý truyền lại, chỉ định chỗ ở cho Hoa kiều, không cho Hoa kiều vào nội trấn, có chính sách quản chế nghiêm khắc Hoa kiều ở Vân Đồn và phố Hiến ra vào kinh thành. Nhưng chúa Nguyễn mới tiếp nhận Trung Kỳ nên chưa có chính sách câu thúc, lại còn mở mang chào đón Hoa thương và ngoại thương đến thông thương; 2) Trung Kỳ đất nghèo dân đói, không được trù phú như Bắc Kỳ, do vậy, lịch đại các triều chúa Nguyễn muốn chống lại Trịnh vương nên đã nỗ lực mở mang thông thương, phát triển mật dịch, ngoài ra, cũng muốn mở rộng lãnh thổ xuống phía Nam. Sự mở mang thông thương của

明末清初被徵大批漢民之南移，在越南近世史引起不少可歌可泣之史實。例如，中圻安南大軍開拓，形成及其
 發展之榮，會安及各地明蕃社之成立，順化河海之建設及發展，楊美（楊一）、陳上川（楊才）等明將
 勇勇拓殖南圻，或者鄭氏、鄭天賜父子經營河仙鎮，但都是我國漢民立功異域，發揚民族正義的熱誠史事，在
 我國海外發展史上佔有崇高地位。

可惜，十八世紀以後以降，越土經過西山文亂，阮朝時南、北圻不斷的動亂，再經法大平洋戰爭、法越戰爭
 以及目前的越南戰爭等多次戰火之蹂躪，越南全國之建設及發展之遺蹟，不知去向，各種建設之遺蹟，盡毀於
 劫，致使任何我輩遺蹟之存在，現在都渺無蹤跡了。雖然，在會安（Hoi An）、順化（Hué）、
 堤岸（Cholon）和河仙（Ho Chi Minh）等地，如我們有心策發尋找，則還可以見到十七、八世紀華僑發展
 之若干陳跡。其主要者是軍政明香、鄭（會）會館、寺廟、祠堂以及墳墓等類。關於河仙與會安之陳跡古蹟，
 筆者於 1956 年至 1959 年，先後兩次大期間曾分別兩次親臨河仙、會安，並將所見所聞，撰成兩書，即我撰
 華僑發展史於新亞南越南考史刊。至於河仙，一書可以作補充之古蹟調查，可
 擇在該書附錄該地治安已大安定，終無機會親往訪問。一九八二年間，越南考史院曾刊印該書附錄

河仙鄭氏世系考
小引
陳荆和

chúa Nguyễn đã khiến số lượng Hoa thương đông đúc, nhiều phổ người Hoa được ra đời và cũng chính thế lực Hoa thương này cũng nỗ lực trong việc tìm kiếm nơi cư trú và nguồn sản vật nhằm phục vụ buôn bán, do vậy, quá trình mở rộng lãnh thổ xuống phía Nam dần sôi nổi. Cùng với đó là hàng loạt chính sách của chúa Nguyễn về vấn đề Hoa kiều cũng được ra đời từ đây.

Tiếp theo là một chuyên khảo 河仙鄭氏世系考 “Hà Tiên mạc thị thế hệ khảo” [Tiếng Trung], đăng trên 華岡學報 *Hoa Cương học báo*, số 5 (1969), Đài Bắc, tr.179-218. Bài này Trần Kinh Hòa tập trung khảo cứu các đời họ Mạc dựa theo những ghi chép trong sử tịch Việt Nam và trong gia phả họ Mạc. Ngoài ra, có tập hợp và chú giải về các bia mộ họ Mạc ở Bình Sơn, từ đó đưa ra vài sử thực mới so với những nghiên cứu trước đây. Như vậy, ngoài gia phả họ Mạc đã từng được ông tiến hành chú dịch, thì bài viết này còn dựa trên tư liệu điền dã, văn bia có thể coi là nguồn tư liệu giá trị trong nghiên cứu về họ Mạc ở Hà Tiên.

Cuối cùng không thể không kể đến bài viết “Mac Thien Tu and Phraya Taksin, A survey on their political stand, conflicts and background” [Tiếng Anh] (Nghiên cứu quan điểm chính trị, mâu thuẫn, bối cảnh của Mạc Thiên Tứ và Phraya Taksin), được trình bày tại Hội nghị thường niên lần thứ 7 của Hiệp hội các Nhà Sử học châu Á (IAHA Conference, Bangkok, 22-26 tháng 8 năm 1977) và sau đó được đăng trong *Proceedings, Seventh IAHA Conference, Vol.II*, pp.1535-1575, Bangkok, 1979. Bản dịch tiếng Việt của bài này do Nguyễn Duy Chính thực hiện được đăng trên *Tạp chí Nghiên cứu và Phát triển*, số 3 (146), 2018, tr.128-159. Bài viết tập trung lý giải về sự hình thành các thế lực chính trị của người Hoa ở Đông Nam Á vào thế kỷ XVII, XVIII và đặc biệt đi sâu vào sự xung đột giữa hai thế lực: Mạc Thiên Tứ và Phraya Taksin. Cả hai nhân vật với những điểm tương đồng trong cảm thức, những khác biệt trong tư duy, dẫn đến sự xung đột, mâu thuẫn để rồi cuối cùng tạo nên một kết cục vô cùng bi thảm đối với Phraya Taksin.

TIỂU KẾT

Từ toàn bộ khảo cứu của Trần Kinh Hòa về Hoa kiều ở Việt Nam đã phác họa lên một cách khá hoàn chỉnh diện mạo quá trình người Hoa di dân đến Việt Nam (nguyên nhân của cuộc di dân, số lượng các cuộc di cư và hành trình họ trải qua), sự xác lập vị thế và sự tương hỗ qua lại giữa các di dân, đồng thời, cả tiến trình hội nhập rồi dần bám rễ của Hoa kiều tại những nơi mà họ cư trú và cụ thể ở đây là khắp các vùng trên đất Việt Nam. Các nghiên cứu tỉ mỉ, chi tiết, không chỉ dựa vào ghi chép trong sử liệu, mà còn căn cứ cả trên tư liệu điền dã, tư liệu văn bia, phỏng vấn, gia phả tộc họ khiến các luận điểm trở nên vô cùng thuyết phục. Thực sự sẽ là thiếu sót khi nhiều bài nghiên cứu giá trị của Trần Kinh Hòa chưa được dịch sang tiếng Việt. Bản lược thuật những nghiên cứu về Hoa kiều ở Việt Nam của Trần Kinh Hòa do chúng tôi thực hiện lần này nhằm nỗ lực phần nào đó phác họa thành quả nghiên cứu của Trần Kinh Hòa trong suốt cuộc đời mình. Dù chỉ tập trung vào một khía cạnh rất nhỏ trong các nghiên cứu của ông và sự tuyển lựa các nghiên cứu còn chưa đầy đủ và toàn diện, đâu đó vẫn còn nhiều bài viết khác mà chúng tôi chưa đề cập, ngõ hầu cũng giúp các nhà nghiên cứu hình dung được phần nào về thành quả nghiên cứu của Trần Kinh Hòa.

TU' LIỆU THAM KHẢO

1. Đoàn Khoách sưu tập (1997), “Lược lịch và một số trước tác của cố giáo sư Chen Ching-Ho (Trần Kinh Hòa)”, in trong *Dòng Việt*, số 4, Kỷ niệm bốn mươi năm Viện Đại học Huế (1957-1997), 1997.
2. Léon Vandermeersch (1996), “Chingho A. Chen (1917-1995)” trong *BEFEO*, Tome 83, 1996.
3. Nguyễn Khắc Thuần (2012), “Vài phát hiện mới trong một gia phả cổ”, in trong *Thông báo Hán Nôm học 2011*, Viện Nghiên cứu Hán Nôm, NXB Thế Giới, Hà Nội, 2012.
4. Nguyễn Văn Đăng (2012), “Về hoạt động của nhà Đông Phương học Trần Kinh Hòa (1917-1995) trên đất Việt Nam”, *Tạp chí Nghiên cứu và Phát triển*, số 1 (90), 2012.
5. To Dang (2019), “Tản mạn về dòng họ Trần gốc Minh Hương ở Huế” của To Dang, đăng tại <https://tovandang.wordpress.com/2018/12/06/tan-man-ve-dong-ho-tran-goc-minh-huong-o-hue/> (Phần nguồn gốc chính phủ họ Trần, chúng tôi có tham khảo và thuật lại theo tài liệu này).